

„...hogyan az ex-lex állapot megszűnjön”.

Hogyan lettek zsidó tanácsok a hitközségekből 1944 Magyarországon?

Veszprémy László Bernát

Historiográfia, kérdések és források

Ezen tanulmány a zsidó tanácsok létrejöttének kérdését vizsgálja 1944 Magyarországon. A téma szinte teljességgel feltáratlan a holokauszt hazai történetírásában, hiszen amennyiben a zsidó tanácsokról van szó, elsősorban a központi zsidó tanácsra és annak néhány vezetőjére koncentrálnak.¹ A vidéki zsidó tanácsok szinte teljességgel kívül esnek a holokauszt-kutatás érdeklődési körén, eltekintve a helytörténeti munkáktól, általában csupán létüket – vagy néha még azt sem – rögzítik. Jellemző módon az egyetlen olyan cikk, amely „zsidó tanácsokról” – és nem egyetlen tanácsról – beszél, illetve legalább komparatív áttekinti a fővárosi és vidéki tanácsokat és összehasonlítja szerepüket, egy Kovács Tamás történész által jegyzett ismeretterjesztő cikk.² Mindössze néhány történész – így Molnár Judit³ és Tyekvicska Árpád⁴ – azonosította futó megjegyzések erejéig a problémát, melyet ezen tanulmány feltárni és bizonyos mértékig megválaszolni kíván.

Alapvető kérdéseink a következők: hogyan jöttek létre a zsidó tanácsok a német megszállást követően? Milyen konfliktusokat okozott a hitközségi struktúra átalakítása? Milyen dilemmákkal néztek szembe a frissen kinevezett zsidótanácsok? Milyen kérésekkel fordultak a központi zsidó tanácshoz az átalakítással kapcsolatban, és az milyen válaszokat adott? Mennyire fedte le a korábbi hitközségi

---

¹ RANDOLPH L. BRAHAM: *A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon.* 1. köt. (Budapest, Park, 2015³). 502-571.; SCHMIDT MÁRIA: *Kollaboráció vagy kooperáció? A Budapesti Zsidó Tanács* (Budapest, Minerva, 1990); *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez.* IV. köt. 1944. október 15.-1945. január 18. Szerk. Karsai Elek, Karsai László. (Budapest, Balassi, 2014).

² KOVÁCS TAMÁS: A zsidó tanácsok Magyarországon 1944-ben. *Rubicon*, 2013/4. 74-79.

³ MOLNÁR JUDIT: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése. In: *Gettómagyarország 1944. A Központi Zsidó Tanács iratai.* Szerk. Frojimovics Kinga (Budapest, MZSL, 2002). 19-41, itt: 33-36.

⁴ SZEDERJESI CECÍLIA, TYEKVICSKA ÁRPÁD: *Senkiföldjén. Adatok, források, dokumentumok a Nógrád megyei zsidóság holocaustjáról.* (Balassagyarmat, NML, 2006), 44.

struktúrát a zsidó tanácsok új rendszere? Beszélhetünk-e egyáltalán zsidó tanácsokról a szó gyakorlati értelmében, vagy csupán papíron létrehozott szervezetekről volt szó? Itt helyszükében nem tudjuk tárgyalni az olyan kérdéseket, mint hogy kik vezették a vidéki zsidó tanácsokat, milyen felekezeti irányhoz tartoztak, milyen információkkal rendelkeztek a holokausztról, illetve hogy milyen mozgásterük volt.

A vidéki zsidó tanácsok történetének feltárása különösen nehéz feladat, hiszen a vidéki zsidóság döntő többsége – s gyakran a hitközségi épületek, zsinagógák is – megsemmisült, iratanyaga nem maradt fent. Ritkaságszámba mennek az olyan hitközségek, melyek relatíve kompakt iratanyaggal rendelkeznek, s még ezek esetében sem garantált, hogy pont a zsidó tanácsokra vonatkozó dokumentumok maradtak fent. Itt ugyan ilyen anyagokat hasznosítottunk – például a szegedi hitközség anyagát a Szegedi Zsidó Archívumból, illetve a hajdúnánási gettó anyagát a szakirodalom alapján –, ám fő forrásaink a vidéki hitközségek és tanácsok levelezése a központi tanáccsal, illetve utóbbi iktatókönyve, mely gazdag – ám fájóan tömör – címjegyzékét tartalmazza a beérkezett leveleknek.⁵

A vidéki zsidó tanácsok

A németek már március 19-én megjelentek a neológ Pesti Izraelita Hitközség (PIH) épületében (Síp utca 12), és kiadták az utasítást, hogy létre kell hozni a Magyar Zsidók Központi Tanácsát. Ennek elnöke, mint az jól ismert, Stern Samu, a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának (MIOI) és a PIH-nek elnöke volt, tagjai voltak még Pető Ernő PIH-elnökhelyettes, Boda Ernő PIH-elnökhelyettes, Wilhelm Károly PIH-elöljáró, Csobádi Samu, a neológ Budai Izraelita Hitközség elnöke, Kahan-Frankl Samu, az Ortodox Izraelita Központi Iroda elnöke, Freudiger Fülöp báró, a Budapesti Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség elnöke, illetve Kahan Nison, a Magyarországi Cionista Szövetség elöljárója. A fentiekben nem is feltétlenül az irányzatbeli megosztás a lényeg, hanem a tény, hogy egy ember (Kahan) híján az összes tag a hitközségi struktúrából került ki. Bár a fentiek alapvetően ismertek a holokauszt-szakirodalomban, a vidéki zsidó tanácsok létrejötte már homályosabb kérdés. Stern március 28-ára hívta össze a neológ községkerületek elnökeit, s bár a szakirodalom sokáig ehhez kötötte a vidéki zsidó tanácsok létrehozását, mint látni fogjuk, más, vidéki gyűlések is létrejöttek, továbbá mindez nem adhat választ a nem neológ hitközségek zsidó tanácsá alakulásának

⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratjai_1944_B_330/?pg=0&layout=s, A Központi Zsidó Tanács iktatókönyve. (Továbbiakban: KZST iktatókönyv).

jelenségére.⁶ Ráadásul az itt létrehozott országos szervezetből nem lett semmi, szervezeti alapokmányukat sosem fogadták el, csak átadták a németeknek, és az úgynevezett „Budapesti Nagytanács” – melyen részt vettek volna a községkerületi elnökök – sosem ült össze.⁷ Április 6-án a központi tanács német utasításra körlevelet intézett a vidéki hitközségi vezetőkhez, amelyben tájékoztatták őket a tanács megalakulásáról, 7-én pedig szintúgy német utasításra különböző adatokat (hitközség elnökének, rabbijának nevei, adófizetők száma, hitközség lélekszáma stb.) kértek.⁸ Főleg az utóbbiakra érkezett válaszok jelentik fontos forrását a vidéki zsidó tanácsoknak. Az erre adott válaszok jelentős részében a hitközségek már tanácsként azonosították magukat. A Budapesti Közlönyben április 22-én megjelenő rendelet ugyan a Magyarországi Zsidók Szövetsége alá helyezte az összes sárga csillag viselésére kötelezett embert, de ez nem adhat választ a vidéki tanácsok létrejöttére, hiszen azok részben már korábban létrejöttek.⁹ A zsidó tanácsok létrejöttének korai időpontjára még utalni fogunk. Előljáróban elég annyit leszögezni, hogy vidéki tanácsokat létrehozhattak a németek, a magyar közigazgatás, de alkalmanként más zsidó tanácsok is, kellőképpen kaotikus és jogilag bizonytalan helyzetet teremtve ezzel.¹⁰

1944 áprilisában 740 hitközséget számoltak össze fiókhitközségekkel, illetve egy városban, de különböző irányzatokhoz tartozó hitközségekkel együtt.¹¹ Megjelenés alatt álló tanulmányunkban 154 vidéki zsidó tanácsot azonosítottunk, azaz összevetve az iménti számmal 20,8% esetében vagy zsidó tanácscsá alakult a hitközség, vagy legalábbis is létezett zsidó tanács a településen, ahol hitközség is létezett.¹² Természetesen felmerül a kérdés, hogy miképp vonták össze a

⁶ MOLNÁR: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése. I. m. 23. skk.

⁷ MUNKÁCSI ERNŐ: *Hogyan történt? Adatok és okmányok a magyar zsidóság tragédiájához.* (Budapest, Renaissance, 1947), 34.

⁸ *Magyarországi Zsidó Hitközségek, 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán.* Szerk. Schweitzer József. (Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1994). Ez a kiadvány azonban közel sem teljes, ráadásul fontos válaszokat hagy ki, például a fejeéri hitközségek történetével kapcsolatban.

⁹ A m. kir. minisztérium 1.520/1944. M. E. számú rendelete a zsidók önkormányzata és érdekképviselője tárgyában. *Budapesti Közlöny*, 1944. április 22. 1-2.

¹⁰ VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT: Kik vezették a vidéki zsidó tanácsokat? *Múlt és Jövő*, megjelenés alatt. (2021).

¹¹ *Magyarországi Zsidó Hitközségek, 1944 április.* Szerk. Schweitzer. I. m. 773.

¹² VESZPRÉMY: Kik vezették a vidéki zsidó tanácsokat? I. m.

különböző irányzatokat. Erre sajnos nem sok forrás utal, ám valószínű, hogy a megváltozott helyzet igen hamar kibékítette az egyébként civakodó felekezeti irányzatokat. A beregszászi ortodox és neológ hitközségek közti feszültségek korábban országos sajtópolémiaakra adtak okot, ám Pásztor József MIOI-főtitkár március 20-i látogatásakor már arról beszélt a helyi ortodox hitközség elnöke, hogy „a legmesszemenőbb módon igyekszik a békét elősegíteni, tekintettel [...] arra, hogy időközben az egész ország zsidóságát érintő egyéb súlyos események következtek be”.¹³ Május 7-én iktatta a központi tanács a kiskunfélegyházi ortodox és neológ hitközség közös levelét 37 internált ügyében, a két hitközség láthatóan együttműködött.¹⁴ A neológ és ortodox – vagy egyéb – hitközségek összevonása azonban egyes esetekben nyilván továbbra is tudott feszültséget eredményezni, erre utal a celldömölki „zsidó vezető” kérése a központi tanács irányába, hogy az ortodox és neológ adminisztrációt vezethessék külön.¹⁵

A zsidó tanácsokkal kapcsolatban az egyik első szembeötlő jelenség, hogy számos néven léteztek. Ennek vonatkozásaira még ki fogunk térni a központi tanács kapcsán, itt előbb a vidéki tanácsok eseteit tárgyaljuk. A soproni zsidó tanács már április 9-i levelét is fejleces papírra írta, melyen az *Altesten Rat der Juden in Sopron* szerepelt, pecsétjük azonban nem volt.¹⁶ Pusztán a német megszállás korai napjainak kaotikus viszonyait illusztrálja, hogy április 10-én a soproni ortodox hitközség nevében is írtak a központi tanácsnak, Goldschmiedt Szigfrid hitközségi elnök aláírásából, a fejlécből és a pecsétből következőleg továbbra is hitközségnek tekintették magukat.¹⁷ Kemény Ármin, a komáromi Ács ortodox hitközségének volt elnöke április 10-én Ältesterként írt alá a központi tanácsnak írt levelében, és ekkorra már volt pecsétje is, rajta az *Ältestenrat der Juden Sitz in Ács* felirattal.¹⁸ Május 16-i iktatással a „balassagyarmati zsidók elhatárolt területeinek tanácsa” érdeklődött a központi tanácsnál a hitközségi alkalmazottak kifizetésével kapcsolatban.¹⁹ Bár korábban a központi tanács iktatókönyvében is „tanácsként” szerepelt, a veszprémi hitközség május 16-i iktatással ismét „hitközségként” írt adótarozás ügyé-

¹³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=962&layout=s, 963.

¹⁴ KZST iktatókönyv, 328.

¹⁵ Uo. 304.

¹⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_sopron_kongresszus/?pg=3&layout=s, 4.

¹⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_sopron_ortodox/?pg=65&layout=s, 66.

¹⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_komarom_ortodox/?pg=5&layout=s, 6.

¹⁹ KZST iktatókönyv, 382.

ben.²⁰ Egy a központi tanács által május 21-én iktatott levélben már a „szombathelyi hitközségek tanácsáról” volt szó.²¹ Mint látni fogjuk, a leggyorsabban a nyugati vármegyék zsidó tanácsai alakultak meg, általában német szervezetnevet vettek fel, értelemszerűen német parancsra. Ezek azon túlbuzgóságnak tudhatók be, mint amikor Pakson már jóval a sárga csillag kitűzését előíró áprilisi rendelet előtt, a megszállás első napjaiban követelték a sárga csillag viselését helyi német erők.²²

A fentiekből kiderül, hogy egyes zsidó tanácsok láthatóan továbbra is kitartóan hitközségként tekintettek magukra. A legkevésbé sem tűnik meglepőnek, hogy a balassagyarmati zsidó tanács a helyi ortodox hitközség iktatószámain folytatta az ügyintézését, így járhattak április 10-én már a 347. számú iratnál.²³ Dacára a fent idézett ácsi levélnek, Breuer Ármin, a közeli Guta ortodox hitközség elnöke április 11-én hitközségi elnökként felelt a központi tanácsnak, s nem utalt rá levelében, hogy zsidó tanácsá alakultak volna.²⁴ Bizonyos vidéki hitközségek továbbra is elláttak szigorúan hitközségi funkciókat, példának okáért tórák és kegytárgyak biztonságba helyezése érdekében kereste a központi zsidó tanácsot április 26. és 28. között a nagybányai, a hajdúhadházi és a kalocsai hitközség is.²⁵ A váci zsidó tanács május 24-én iktatott levelében még mindig hitközségi alkalmazottjaként tekintett Winkler Ignác pénztárosra, akinek internálása ügyében a központi tanácshoz fordult.²⁶ A szarvasi hitközség ugyanekkor iktatott levelében a jelek szerint hitközségként utalt magára.²⁷ Ez utóbbi valószínűleg felkelthette a központi tanács figyelmét is, ugyanis június 5-én már a következő tárgyú levelet iktatták a szarvasi hitközségtől: „Bejelenti [hogy] a Zsidó Tanács nem működik, listát mellékel a hitközség tagjairól”.²⁸ Május 25-én a szombathelyi zsidó tanács („Izr. hitközségek tanácsa, Szombathely”) Hirschler Árpád rabbi, „a szombathelyi izr. hitközség hitoktató rabbijának” munkaszolgálatra való bevonulása ügyében írt a központi

²⁰ Uo. 382. Nem világos, hogy melyik zsidó tanácsra utaltak így, a két gettóval rendelkező Veszprémben kettő volt.

²¹ Uo. 404.

²² VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt.* (Budapest, Jaffa, 2019), 115.

²³ SZEDERJESI, TYEKVICKSA: *Senkiföldjén.* I. m. 44.

²⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_komarom_ortodox/?pg=22&layout=s, 23.

²⁵ KZST iktatókönyv, 233, 257, 261.

²⁶ Uo. 418.

²⁷ Uo. 419.

²⁸ Uo. 464.

tanácsnak.²⁹ A tapolcai zsidó tanács még június 4-én is a „Tapolcai izr. hitközség” fejlécű levelezőpapírt használta.³⁰ Június 11-én iktatták Budapesten a pápai zsidó tanács két levelét is, egyszer mégis „zsidó-vezető Pápa”, másodszer „zsidó tanács Pápa” néven jegyezték fel a beadót.³¹ A zavart fokozandó, június 18-án iktatták a „orth. hitközség Pápa” beadványát Breuer Gyula mentesítési ügyében.³² Vágvecseről (Nyitra és Pozsony k. e. e. vármegyék) Ruhig Nándor úgy írta alá levelét, mint „zsidó vezető, volt elnök”.³³ Somorjáról Goldmann Mór írt választ a központi tanácsnak, melyben magára „v[olt] hitk[özségi] elnökként” utalt, ám nem jelezte, hogy zsidó tanács alakult volna a településen.³⁴ Eközben egy másik zsidótanács-elnök így írta alá levelét: „Felcsút község kijelölt Judenältesterje a volt hitközségi elnök: Mühlrad Lajos [...]”.³⁵ Pap Róbert, a szegedi hitközség elnöke – egyben XXII. községkerületi elnök – március 30-án azzal a kéréssel fordult a szegedi postához, hogy ne kapcsolják ki a telefonjukat, mert fontos beszélniük a községkerületi taghitközségekkel.³⁶ Ő tehát még a községkerületi rendszer fennmaradásában is reménykedhetett.

Bizonyos esetekben úgy tűnik, hogy nem a hitközség, hanem valamilyen egyéb zsidó szervezet alkotta a zsidó tanács „magját”. Április 6-án az ungvári Pártfogó Iroda fejléce alatt és pecsétjével, ám egyértelműen a helyi zsidó tanács nevében jelentették a MIOI-nak, hogy – többek között – „úgy a Pártfogó Iroda, mint a Népkonyha, valamint az itteni hitközségek működéseiket zavartalanul folytatják”.³⁷ (Mindez sajátos megfogalmazása volt annak, amit visszaemlékezők egybehangzóak állítanak: a németek a megszállást követően azonnal súlyos összegre sarcolták a helyi hitközségeket).³⁸ A komáromi zsidó tanács április 27-én írt a központi tanácsnak: „Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának 15. Körzeti Központja, Komárom” fej-

²⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Vegyres/?pg=57&layout=s, 58.

³⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Vegyres/?pg=95&layout=s, 96.

³¹ KZST iktatókönyv, 484-485.

³² Uo. 513.

³³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_pozsony_ortodox/?pg=14&layout=s, 15.

³⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_pozsony_ortodox/?pg=47&layout=s, 48.

³⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_fejer_kongresszus/?pg=69&layout=s, 70.

³⁶ *Szegedi Zsidó Archivum* (továbbiakban *SzZsA*), II.5. 1944 iktatott iratok.

³⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1044&layout=s, 1045.

³⁸ DEGOB, 46, 88, 810.

lécet tollal durván kisatírozták, mellé az „Ältestenrat der Juden Sitz in Komárom” pecsét került, de a lap alján kétnyelvű körpecsét is szerepelt, benne az „Ältestenrat der Juden”, „zsidóvezető”, „Komárom” szavakkal, kis Dávid-csillaggal ellátva.³⁹ Noha Mohácson Fischer Ernő, a neológ hitközség elnöke volt a zsidó tanács feje, a központi tanács által május 26-án iktatott levelüknél a „beadó neve” alatt a következő szerepel: „Mohácsi Szentegylet (Zsidó Tanács)”.⁴⁰ A központi tanács persze sokszor nem rendelkezett pontos információkkal a vidéki tanácsokról. Érdekfeszítő az az iktatókönyvi bejegyzés, mely szerint a pásztoi izraelita hitközség az Egerben létesítendő tanácsra ad (!) felvilágosítást. (Pászto ma Nógrád, 1950-ig Heves része volt).⁴¹

A kezdeti káoszra egyéb dokumentumok is utalnak. A zsidó tanácsok fogalma teljességgel új volt a hitközségek számára, és annak ellenére, hogy gyakran ők maguk is felvették ezt a formát, nem feltétlenül tudták, mi is az. A hajdúnánási hitközség egyenesen jegyzőkönyvbe foglalta a központi tanács megalakulásának hírére, hogy e „Tanács rendeltetése és hatásköre pontosan körül [sic!] nem jelölhető meg”. Ennek ellenére még aznap ők is tájékoztatták a polgármestert, hogy zsidó tanácsá alakultak.⁴² Hamburger Sándor veszprémi hitközségi elnök láthatóan a MIOI-tól érdeklődött a hitközség jogállása iránt. A március 29-i válasz szerint „hivatkozással e hó 26-án kelt b. levelére, értesítjük Elnök Urat, hogy a magyar zsidóság közjogi helyzetére és szervezetére vonatkozó kormányrendelet értesülésünk szerint rövidesen meg fog jelenni, amely az összes kérdéseket szabályozni fogja”.⁴³

A központi zsidó tanáccsal folyamatosan vették fel a kapcsolatot a vidéki zsidó tanácsok, a székesfehérvári tanács levele például április 10-én került iktatásra.⁴⁴ Ezt követően április 11-én iktatták a kolozsvári izraelita hitközség levelét „zsidó tanács megalakulása ügyében”.⁴⁵ Logikusnak tűnik azonban, hogy más, „hitközség” néven jelentkező közösségek is zsidó tanácsként működtek már ekkorra. A jelek szerint központi zsidó tanács intenzív levélforgalmat bonyolított a vidéki tanácsokkal, csak április 12-én iktatták a soproni, bátorkeszi, salgótarjáni, veszprémi, gyöngyösi, győri, losonci, kassai hitközségek

³⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratjai_1944_D_8_1_Vegyesh/?pg=132&layout=s, 133.

⁴⁰ KZST iktatókönyv, 429.

⁴¹ Uo. 304.

⁴² BENOSCHOFKY ILONA: A hajdúnánási gettó megmaradt iratai. *Új Élet*, 1970. október 1. 4.

⁴³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=914&layout=s, 915.

⁴⁴ KZST iktatókönyv, 12.

⁴⁵ Uo. 21.

tájékoztatási kérelmét.⁴⁶ A szituáció egyesek számára láthatóan nem volt egyértelmű, a kecskeméti hitközség levelét, melyben sürgönyileg kért választ tanácsalakítás tárgyában, április 27-én iktatta a központi tanács.⁴⁷ Jellemzőnek tűnik, hogy a kecskeméti tanács a május 10-én a szegedi tanácsnál kellett hogy érdeklődjön: ők hogyan alakultak meg, ki nevezte ki a tanácsot, milyen privilégiumokat élveznek, a Chevra Kadisa tagjai élveznek-e privilégiumokat, és a mentesítéseket a magyar vagy a német hatóságok adták.⁴⁸ Dunaszerdahelyről Wetzler József, az ortodox hitközség volt elnöke, ekkor már „zsidóvezető” „fel[világosítást] kér a dunaszerdahelyi hitközség és a Zsidó Közp. Tanács közötti jogviszonyra nézve”.⁴⁹ A központi tanáccsal egyéb ügyekben is érintkeztek. A marosvásárhelyi zsidó tanács láthatóan megpróbálta felvenni a kapcsolatot a pénzügyminisztériummal, táviratukat a központi zsidó tanácsnak is mellékelték.⁵⁰ A szigetvári hitközség automatikusan a központi tanácshoz fordult sárga csillagok kérése ügyében – 250 darabot igényeltek a hitközség számára –, ezt a felelősséget azonban a központi tanács elhárította.⁵¹

Ugyan itt nincsen hely – és a források hiányában még nem is lehetséges – ezen jelenség teljes feltárására, ám ismert a regionális zsidó tanácsok jelensége is Magyarországon. Ilyen esetek ismertek Győrről és Székesfehérvárról, illetve utalások szintjén feltételezhető, hogy másutt is – legalább ideig-óráig – terveztek hasonlókat. Valószínűnek tűnik, hogy a legelső ilyen regionális tanács Győrött jött létre. Erről legelőször Halphen Jenő nagykanizsai „zsidóvezetőnek” Bakonyi László MIOI főtitkár által írt, április 11-i válasza beszélt: „a győri német hatóság [...] a Dunántúlon a hitközségeket megszüntette és Győr székhellyel körzeti zsidó vezetőt rendelt ki [...]”.⁵² Kiemelkedően fontos továbbá a komáromi Kolta ortodox hitközsége volt elnökének, Buchinger Izidornak április 12-i levele a központi tanácsnak: „Kérem szíveskedjék velem azonnal közölni, hogy a III. 22-i érsekújvári gyűlésen Biringer János győri zsidóvezető által összehívott gyűlés és annak határozatai továbbá is kötelezők-e reánk, ti. azon engemet bíztak meg, mint a koltai izr. anyahitközség és az ahhoz tartozó

⁴⁶ Uo. 62-77.

⁴⁷ Uo. 255.

⁴⁸ MOLNÁR: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése. I. m. 35.

⁴⁹ KZST iktatókönyv, 187.

⁵⁰ Uo. 256.

⁵¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=973&layout=s, 974-975.

⁵² https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1061&layout=s, 1059-1062.

fiókhitközségek vezetésével, mint azoknak Aeltestenrátját [sic!].”⁵³ Ebből megtudjuk, hogy a győri tanács vezetője, Biringer János már március 22-én (!) hitközségi gyűlést hívott össze Érsekújváron, nyilvánvalóan az észak-nyugati vármegyéket érintve. Hasonlóan érdekfeszítő a veszprémi Várpalota ortodox hitközség április 13-i levele a központi tanácsnak, mely szerint március 22-én sürgőnyi felhívásra Veszprémbe ment hitközségi küldöttük, ahol a győri zsidó tanács vezetőjének utasításait jegyzőkönyvbe foglalta és átvette. E szerint „az izr. hitközséget mint ilyet megszüntetik, a régi vezetőség helyébe egy 5 tagú Áltestenrat állítandó [...]”.⁵⁴ Ezek szerint Biringer két gyűlést is tartott két nappal a német megszállás után. A központi tanács a községkerületek vezetőit március 28-án hívta össze Budapestre, így elmondható, hogy az érsekújvári és a veszprémi – szakirodalomban teljességgel ismeretlen – gyűlés majdnem egy héttel hamarabb lezajlott.

A szakirodalom szerint Esztergomban szintúgy március 22-én megjelent két „ismeretlen zsidó” Győrből, és létrehozták a zsidó tanácsot azzal a hírrel, hogy a németek Győrött ezt már követelték. A szakirodalom szerint ezen döntésüket később a polgármester megerősítette.⁵⁵ A fentiekből nyilvánvalónak tűnik, hogy Biringer nem csak Győr, Moson és Pozsony k. e. e. vármegyék területén ténykedett, az itt említett települések Nyitra és Pozsony k. e. e. vármegyék, illetve az ekkor még különálló Komárom vármegye és Esztergom vármegye területén is feltételezik Biringer tevékenységét. Itt azonban nem ér véget a sor. Különösen fontos Breiner Richárd szentgotthárdi neológ hitközségi elnök április 10-i levele, melyet érdemes részletesen idézni: „A napilapokból, de még az Önök f. hó 6-i soraiból azt látjuk, hogy a Magyar Zsidók Központi Tanácsa a felsőbb hatóságok által kirendelt szerv, amely szerv rendelkezéseit tartozunk betartani. Éppen ezért és miheztartásunk végett kérjük szíves sürgős tájékoztatásukat, hogy ugyanekkor mily hatáskört tölt be a Győri Aeltestenrat (Biringer János zsidóvezető) valamint a Szombathelyi Aeltestenrat (Dr. Wesel Imre), mert hol egyik, hol másik Aeltestenrat hív fel bennünket különböző iratok, kimutatások stb. beküldésére, és mert nem szeretnénk sem magunknak, sem másoknak kellemetlenséget szerezni azzal, hogy beküldjük, avagy nem teljesítjük a kívánalmakat, de meg

⁵³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_komarom_ortodox/?pg=31&layout=s, 32.

⁵⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_veszprem_ortodox/?pg=42&layout=s, 43.

⁵⁵ *A magyarországi holokauszti földrajzi enciklopédiája*. I. köt. Szerk. Randolph L. Braham. (Budapest, Park, 2007.), 435. Az erre vonatkozó primer iratokat nem sikerült fellelni a *Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltárában*.

tudnunk kell [sic!] végeredményben, hogy mely szervnek tartozunk megfelelni, tehát kérjük Önöket, hogy mindezekről bennünket tájékoztatni szíveskedjenek, és amennyiben fenti szervek[hez] (Aeltestenratok) nincs közünk, úgy ezeket is ennek megfelelő értelemben értesíteni szíveskedjenek.”⁵⁶ Ez tehát Vasra is kiterjesztené Biringer hatáskörét, annál is inkább, mivel a szombathelyi „hitközség” központi tanács által április 28-án iktatott levele szerint új elnököt választott Zalán Ferenc személyében, aki egyben a külön akció keretében deportált korábbi községkerületi elnök és zsidótanács-elnök, Wesel utódja is lett a helyi tanács élén.⁵⁷ Emellett pedig ismert még Szegő Miklós április eleji levele, melyben arra panaszkodott, hogy „Veszprém megye tekintetében Biringer győri Aeltester lett kirendelve, míg én csak a fejérmegyei és szfehévári ügyeket vezetem”.⁵⁸

Akárcsak Biringernak, úgy a már említett Szegő Miklós székesfehérvári tanácselnöknek is világos szerepe volt a hitközségek felosztatásában. Frenkel Ernő bicskei anyakönyvvezető rabbi írta a központi tanácsnak április 7-én, hogy „tisztelettel jelentem, hogy Girzick Untersturmführer úr Székesfehérváron lévő jegyzőkönyvünk szerint 1944. március 30-iki hatállyal hitközségünket feloszlatta és Dr. Szegő Miklós fejérmegyei Judenältester engem nevezett ki bicskei és környéki zsid[ó]k Judenältesterévé. Az ügyeket tehát ennek megfelelően most én vezetem”.⁵⁹ „Dr. Szegő Miklós Fejérmegyei Judenältestere felhívása folytán tisztelettel közlöm, hogy Sárkeresztúr község hitközségi elnöke a felosztatás előtt én voltam, ugyancsak én vagyok a jelenlegi Judenältester is” – írta Lusztig Adolf április 11-én.⁶⁰ Szegő április 7-én írt levelet a MIOI-nak, melyben beszél továbbá bizonyos fejéri és somogyi települések hitközségei felosztatásának nehézségeiről: „Sokat próbálkoztunk a szabadhídvégi hitközséggel. Ott tényleg senki sem vállalta az elnökséget. Megszüntetni nem tudtuk, mert megvolt a kántor-metsző. Úgy szoktuk az ügyeket időnként rendezni, hogy valaki kiment és átmeneti rendet csinált. Legokosabb volna, ha most hatalmi szóval az egész hitközséget Enyinghez kapcsolni, azzal, hogy Slamovits [Mór] maradjon ott Mezőkomáromban, mint metsző, és az enyingi Aeltester szedje be a zsidóságtól a járulékokat”.⁶¹

⁵⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_vas_kongresszus/?pg=35&layout=s, 36.

⁵⁷ KZST iktatókönyv, 271.

⁵⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1052&layout=s, 1053.

⁵⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_fejer_kongresszus/?pg=25&layout=s, 26.

⁶⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_fejer_kongresszus/?pg=103&layout=s, 104.

⁶¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_ikta-

Ugyan nem teljesen világos, hogy miért nem lehetett feloszlatni egy kántorral és metszővel rendelkező hitközséget, de a dokumentumból világos, hogy amennyiben a felosztatást egy másik zsidó tanács, itt éppen a székesfehérvári intézte, az adott hitközség nemet mondhatott a „tanácsosodásra”, ám a felosztatást így sem kerülhette el. Érdekeség, hogy Szabadhídvég 1950-ig Somogyhoz tartozott, tehát Szegő hatásköre eleméletben ide nem terjedt volna ki.

Április 12-én a központi tanács már a székesfehérvári rendőrséggel levelezett „Fehér és Veszprém vármegyék zsidó tanácsa elnökének”, Szegőnek korábbi őrizetbe vétele tárgyában.⁶² Május elején Fejér és Veszprém megyék székesfehérvári székhelyű „zsidó-vezetője” – ekkor nyilván Szegő helyettese, Neuhauser Imre – Szegő őrizetbe vétele tárgyában írt levelét május 5-én iktatták.⁶³ Május 9-i iktatással „Székesfehérvár város és Fejér és Veszprém vármegyék zsidó vezetője” reklamálta a központi tanácsnál, hogy Burg Andor siófoki „zsidó vezető” bizonyos előlegezett összeget nem kapott meg, ám konkrétabb információt nem jegyeztek fel.⁶⁴ Nem világos, hogy ezt a levelet ki írta. Végül május 12-én jelentette Szegő, hogy teendőit újból átvette.⁶⁵ (A két vármegye együtt említése nem meglepő, ugyanis a XI. községkerület ezeknek területét fedte le, ám áprilisban Veszprém még Biringér alá tartozott, jelezve a községkerületi rendszer gyakorlati szétesését).

Más források utalnak arra, hogy egyéb településeken is felmerült egyfajta helyi, nagyobb adminisztratív kiterjedésű zsidó tanács létrehozása. A szegedi hitközség budapesti központi tanács által április 23-án iktatott levelében a „szegedi központi zsidó tanács” megalakulását jelentette be.⁶⁶ Mandel Sándor, a szolnoki neológ hitközség elnöke, egyben a XVI. izraelita községkerület elnöke ismeretlen időpontban tudakolta a MIOI „Főtitkár ur[á]tól”, hogy kell-e vidéken is zsidó tanácsokat létrehozni, erre ugyanis felszólítást nem kapott.⁶⁷ Ugyanő április 8-án már arról írt a központi tanácsnak, hogy „Jász Nagykun Szolnok vármegyéhez tartozó összes neológ vagy orth.

---

toszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1052&layout=s, 1053.

Slamovits azonosítható a következő irat alapján: https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_az_orzagos_izraelita_iroda_iktatonaploja_76356-79000_1941-1942/?pg=101&layout=s, 102.

⁶² https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_B_330/?pg=436&layout=s, 77.

⁶³ KZST iktatókönyv, 328.

⁶⁴ Uo. 343.

⁶⁵ Uo. 359.

⁶⁶ Uo. 186.

⁶⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1278&layout=s, 1279.

hitközségek elnökeit a legsúlyosabb felelősség terhe alatt felhívtam, hogy a Központi Tanács utasításait úgy maguk, mint szórványaik haladéktalanul és pontosan hajtsák végre”.⁶⁸ Darvas Mór, a marosvásárhelyi status quo hitközség elnöke ugyanilyen értelemben tájékoztatta a vármegye hitközségeit.⁶⁹

A központi tanáccsal való levelezés helyénvaló értelmezéséhez természetesen kell tudni „olvasni a sorok között”, hiszen nem lehetett mindent leírni, amit közölni akartak a vidéki zsidó vezetők. Unger Gyula győri neológ hitközségi elnök április 1-jén kért segítséget tisztázatlan ügyekben a MIOI főtitkárától. Levelében ezt írta: „[N]em kérek írásban feleletet, hanem ha van rá mód és lehetséges tényleges segítséget. Naponta vannak olyan jelenségek, amelyek nem egyeztethetők össze kötelezettségeinkkel.” Ugyanitt utalt még arra is, hogy a Budapestre utazás egyeztetés céljából „veszélyes” dolog, s hogy ahhoz „türelem”, és „ami még fontosabb, idegek” kellenek.⁷⁰ A levél ki nem mondott részeiből voltaképpen többet tudunk meg, mint a kimondottakból: Unger figyelmezteti levelezőtársát, hogy ne írja le gondolatait és terveit, sőt még a tárgyalt problémát is félt megnevezni. Hasonlóan fontos az implicit jelzés, miszerint lemondását fontolgatja („nem egyeztethetők össze kötelezettségeinkkel”). Farkas Bernát ungvári status quo rabbi április 5-i, MIOI-nak küldött rövid levelében homályosan mert csak utalni rá, hogy „a helyzet sok mindenben megváltozott”.⁷¹ Világosnak tűnik a nagyváradi hitközség leveléből, melyet április 6-án írtak a MIOI-nak, s melyben a város területén szabad mozgást biztosító, a németek által is elfogadott igazolványokat kértek, hogy a vidéki zsidó tanácsok vezetői sem érezték magukat biztonságban.⁷² Katona Dávid, a szegedi zsidó hitközség volt jegyzője, a zsidó tanács tagja ugyanaznap jelezte Pap számára: bár felmerült, hogy meg kéne hirdetni az istentiszteleteket a lapokban, „véleményem szerint talán jobb, ha semmiféle hirdetményt nem teszünk közzé”.⁷³ A vidéki vezetők között uralkodó félelemre utalhat, hogy Vida Dezső mohácsi hitközségi elnök és neje, Wolf Lili március

⁶⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_jasz_kongresszus/?pg=86&layout=s, 87.

⁶⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_maros_torda_statusquo/?pg=4&layout=s, 5.

⁷⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=990&layout=s, 991.

⁷¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1036&layout=s, 1037.

⁷² https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1068&layout=s, 1069.

⁷³ *SzZsA*, II.6.b. Pap Róbert hagyatéka. Hadviseltek bizottsága c. doboz.

26-án közösen öngyilkosok lettek,⁷⁴ Lenkei Emil esztergomi neológ hitközségi elnök pedig egészségügyi okokra hivatkozva április 10-én lemondott.⁷⁵ Ennél különösebb példák is ismertek: a bihari Bagamér ortodox hitközségének május 8-án iktatta levelét a központi tanács, mely szerint a hitközség megszűnt, és „az összes zsidót elvitték”.⁷⁶ A szakirodalom tükrében ugyanis a hitközség tagjait, 91 főt május 28-án szállították el Nagyváradra.⁷⁷ A két időpont között valamiért a hitközség letagadta tulajdon létét; hogy miért, nem tudjuk.

A központi zsidó tanács

A háborút követően a pesti izraelita hitközség vezetése igyekezett teljességgel különválasztani a hitközséget a zsidó tanácstól, azt a benyomást keltve, hogy a zsidó tanács egy a hitközségtől teljesen külön álló valami volt. Ennek az emlékezetpolitikai bravúrnak igen jó forrása a Budai Izraelita Hitközség felszabadulás utáni, 1945. június 10-i jegyzőkönyve, ahol Földes István, a központi zsidó tanács tagja, a zsidó tanács szociális osztályának (július 1-je utáni) vezetője „rámutat a kritizálók alapvető tévedéseire, akik a tanács ügyvitelt a Pesti Izraelita Hitközség működésével tévesztik össze és leszögezi, hogy a Pesti Hitközség működését 1944. március 20-án kívülálló erőhatalom lehetetlenné tette [...]”.⁷⁸ Munkácsi Ernő emlékiratában négy részre osztja a központi zsidó tanács történetét: 1944. március 20-tól május 1-ig, majd május 1-től (a Magyarországi Zsidók Szövetségének megalakulásától) körülbelül július 7-ig, majd július 7-től október 15-ig, s végül október 15-től a felszabadulásig.⁷⁹ (Itt konzekvensen a központi zsidó tanács nevet használjuk időponttól függetlenül). A PIH esetében 1943-as adatai alapján nyilvánvalóan az ország legnagyobb hitközségéről volt szó: ekkor 9 zsinagóga és 21 imaház, 20 pap, 73 hitoktató és 64085 adóköteles tartozott alá.⁸⁰

A vidéki hitközségek és zsidó tanácsok iratanyaga arról is tanúskodik, milyen zavaros volt a központi tanács jogállása a kezdetekben. Pap szegedi hitközségi elnök először meghívót kapott a Síp utcai

⁷⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=978&layout=s, 979.

⁷⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1097&layout=s, 1098.

⁷⁶ KZST iktatókönyv, 335.

⁷⁷ *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Szerk. Braham. I. m. 1. köt. 306.

⁷⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_hitkozsegek_buda_1945_1950/?pg=1&layout=s, 2.

⁷⁹ Munkácsi: *Hogyan történt?* I. m. 59.

⁸⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratjai_1944_B_147/?pg=7&layout=s, 8.

gyűlésre, majd a meghívót követően március 24-én magyarázat is érkezett, mely szerint „e hó 20-ika óta állandó tárgyalásban vagyunk a német katonai hatóságokkal, amelyek a legnagyobb súlyt helyezik arra, hogy az ország izraelita lakossága pánikmentes hangulatban, nyugodtan folytassa nemcsak magánéletét, hanem hitéleti, szociális és kulturális tevékenységét is. Ennek elérése végett az egész országra kiterjedő hatáskörrel megalakult a Magyar Zsidók Központi Tanácsa, amely további, de rangsorban utána következő intézőszerv gyanánt egy országos bizottság megalakítását fogja foganatosítani. Ezért vált szükségessé, hogy a bevezetőben jelzett tanácskozást megtartsuk. Nagyon kérjük, méltóztassék meghívásunknak okvetlenül eleget tenni, mert a mai nehéz napokban az egész zsidóság sorsdöntő érdekei fűződnek a zsidóság kellő megszervezéséhez és a pánikmentes hangulat fenntartásához”. A levél a MIOI fejléces papírján érkezett, a Magyar Zsidók Központi Tanácsának nevében írta alá Stern.⁸¹ Március 28-án ismét igazolta a központi tanács, hogy Pap a német hatóság részéről utazási engedélyt kapott, ez a levél a PIH fejlécén, a Magyar Zsidó Központi Tanács (sic!) nevében, a MIOI pecsétjével ellátva érkezett.⁸²

Ezek ugyan még a német megszállás utáni első napok során íródtak, ám a központi tanács pontos megnevezése később sem vált világossá. A megnevezés sokak számára gondot jelentett, egy olvashatatlan vezetéknevű Izidor érdeklődő levelében – tévesen – Országos Izraelita Központi Tanácsnak nevezte a központi tanácsot.⁸³ Fülöp József altiszt munkára jelentkezett, levelét a „Tekintetes Izr. Hitközség Ötös Tanácsának” címezte, bár hogy az ötös számot honnan vette, nem világos.⁸⁴ Virányi Gyuláné április 19-én írt levelet a MIOI-nak férje, a kecskeméti hitközség titkárának letartóztatása tárgyában. Levelében sürgős eljárást kért az ügyben „az orsz. iroda vagy az Országos Tanács” részéről.⁸⁵ Székely Aron szabadkai ügyvéd április 24-én fordult a MIOI-hoz azon ügyben, hogy a szabadkai hitközséget rabbijával együtt Topolyára internálták. Gépelt levelének végére tollal még odaírta, hogy „ezen ügyben a Központi Tanácshoz is fordulok”.⁸⁶ Utóbbi megjegyzése teljességgel felesleges volt, hiszen a MIOI is a

⁸¹ SzZsA, II.6.b. Pap Róbert, B. dob.

⁸² Uo.

⁸³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1629&layout=s, 1630.

⁸⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_150/?pg=183&layout=s, 184.

⁸⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1183&layout=s, 1184.

⁸⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1224&layout=s, 1224-1225.

központi tanácsba integrálódott. Grüner Ármin, magyarkanizsai neológ hitközségi elnök nem volt biztos benne, hogy hova címezze válaszat a központi zsidó tanács vidéki hitközségek felmérésére szolgáló kérdőívére, ezért megküldte azt a zsidó tanácsnak, illetve „a rend kedvéért” az Országos Irodának is.⁸⁷

Persze hogyan kellett volna tudniuk vidéken, mi a helyzet a központi tanáccsal, ha ezt még a központi tanácsban sem tudták? Április 2-án láthatóan még a saját nevével sem volt tisztában a központi tanács, ugyanis a kispesti hitközség érdeklődésére, miszerint tarthat-e üléseket a hitközség, „Zsidók Budapesti Központi Tanácsaként” feleltek.⁸⁸ Egészen különös a központi tanács május 5-i levele, melyet a „Pesti Izraelita Hitközség Tekintetes Elöljáróságának” címzett: e szerint Chinuch Neorim egyesület beadványát küldi át számukra „illetékesség folytán”.⁸⁹ Az iménti irat különös mivoltát nem csak az demonstrálja, hogy lényegében önmagával levelezett a központi tanács, hanem az is, hogy a levelet a „Pesti Izraelita Hitközség Elöljáróságának” iktatópecsétjével iktatták, ugyanazzal, amivel egyébként a központi tanács számára érkező leveleket is.⁹⁰ Érdekes módon a MIOI iktatószámmal rendelkező iratai között szerepel egy május 15-i levélfogalmazvány, melyet a győri hitközségnek címeztek mentességi igazolvány tárgyában, s melyet a levélíró „A Magyar Zsidók Központi Tanácsa és A Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottsága”⁹¹ nevében” tervezett aláírni.⁹² (Utóbbi szervezetnév elméletben az előbbit váltotta, de a levélíró nyilván biztosra akart menni).

A központi tanács teljes működését ad hoc szervezés, jogilag bizonytalan lét és káosz jellemezte. Egy a központi tanács szociális osztályán készült befejezetlen szeptemberi memorandum fájlalta, hogy a magyarországi zsidóság vezetése nem demokratikus (hanem „felülről kinevezett”), nem rendelkezik megfelelő hierarchiával, az intézmények párhuzamosan dolgoznak („esetleg csak a végtelenben találkozz[anak]”), továbbá a központi tanács nem rendelkezik alapsza-

⁸⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/milev_1944_iratok_bacs_kongresszus/?pg=71&layout=s, 72.

⁸⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratjai_1944_B_150/?pg=402&layout=s, 403.

⁸⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratjai_1944_B_150/?pg=668&layout=s, 669.

⁹⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratjai_1944_B_150/?pg=292&layout=s, 293.

⁹¹ Mivel a Magyarországi Zsidók Szövetségének alapszabályát sosem hagyták jóvá, ezért végig ezen a néven írták alá irataikat. Lásd: Molnár: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése. I. m. 33.

⁹² https://library.hungaricana.hu/hu/view/mioi_iktatott_iratok_iktatoszammal_iktatokonyv_nelkul_1944/?pg=1329&layout=s, 1330.

bállal. Utóbbi ki kell sűrgetni, „hogy az ex-lex állapot megszűnjön”.⁹³ Egy olyan pitiánernek tűnő ügy, mint Braun Margit magyar-német nyelvű gépirónóként való alkalmazása, láthatóan dilemmákat okozott az átalakulófélben lévő hitközségnek. Az április 10-i ügy hátán az „előadói előterjesztés” rovatba tollal a következőket írta valaki: „Ki az előadó? Ki vállalja a felelősséget?”⁹⁴ Az új osztályok⁹⁵ létrehozása és átszervezése, a vidéki hitközségekkel való levelezés rengeteg energiát kötött le, egy dokumentum szerint megesett, hogy a zsidó tanács egyik asszisztensőjének 19 órás munkanapja volt.⁹⁶

A régi hitközségi alkalmazottak jelentős részét egyszerűen átvette a zsidó tanács. Valószínűleg sokak élményét mondta el Eppler Erzsébet, a német megszálláskor 23 éves könyvtáros DEGOB-jegyzőkönyvében: „1942. október 1. óta a Pesti Izr. Hitközség I. sz. könyvtárában, mint könyvtári tisztviselő álltam alkalmazásban. [...] 1944. március 19-én [...] utasított dr. Munkácsi Jenő [sic! Ernő], a hitközség titkára, hogy jelentkezsem szolgálattételre a hitközség központi székházában, mert előre láthatólag szükség lesz német levelezőre.”⁹⁷ Náthán Erzsébetet, aki június végéig a Kelemen utcai otthon vezetője volt, „munkája feleslegessé válása” okán áthelyezték a zsidó tanács élelmezési osztályára.⁹⁸ A korábbi hitközségi alkalmazottak átvétele mellett egyenesen bővítésekre is sor került. Erre a központi tanács már március 23-án utalt a „templomi vezetőségnek” írt körlevelében, melyben megemlítette, hogy belső választmányai létszámukban nagyobbak lesznek.⁹⁹ S bár ezt utólag biztosan sokan letagadták, bőven akadtak önként jelentkezők is, akik munkát kerestek a központi tanácsnál. Mint egy ismeretlen jelentkező írta Gábor János

⁹³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_I_3_6/?pg=82&layout=s, 83.

⁹⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_150/?pg=9&layout=s, 10.
Összehasonlításképp számos más, későbbi ügy található, amelyre ilyen jellegű megjegyzés nem került.

⁹⁵ MOLNÁR: A Magyar Zsidók Központi Tanácsának megalakulása, működése. I. m. 24. skk. felsorol néhány osztályt, azonban ez egy április eleji tervezet, ennél több osztály volt.

⁹⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_195_A/?pg=766&layout=s, 730.

⁹⁷ DEGOB, 3647.

⁹⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_A_5_1/?pg=124&layout=s, 125.

⁹⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_147/?pg=108&layout=s, 108-109.

korábbi hitközségi ügyészre hivatkozva, „elsősorban és főleg természetesen a német nyelvtudásra” volt szükség.¹⁰⁰

Kísérletek történtek a hitközség szó konzekvens lecserélésére egyes intézmények nevében. Egy április 12-i, írógépek bérléséről szóló iraton a pesti izraelita hitközség nevét viselő fejléc mellé valaki tollal odaírta: „Átírandó tanácsi papírra!”¹⁰¹ Az átírás meg is történt, rendelkezünk a végleges verzióval, melynek fejlécén és végén is már a Magyar Zsidók Központi Tanácsa felirat szerepelt.¹⁰² Eközben azonban hitközségi ügyvédek, akiket az új rendeletek értelmében kizártak a kamarából, „hitközségi tisztviselőkké minősítettnek át” – így egy május közepi tájékoztató a jogügyi osztályról.¹⁰³ A hitközség jogügyi osztálya május 4-én egyenesen olyan jelentést írt – valószínűleg Luzati Ignác jogász tollából –, mely szerint „osztályunk a bekövetkezett sorsdöntő események óta is folytatta és folytatja rendes »békebeli« működését, annál inkább, mert a hitközségek létezését hála Istennek az újabb események illetve rendelkezések sem szüntették meg, ami tulajdonképpen magától értetődőnek mondható, ha tekintetbe vesszük, hogy a zsidóság ez ősi szervezetei alapjai végeredményben az újabb életre hívott alakulatoknak, amelyeknek szükségességét éppen az azt megalkotó rendeletek hangsúlyozzák”.¹⁰⁴ Kevesen vették a fáradságot, hogy kövessék a központi tanács idővel változó megnevezéseit. Szirt Gizella részéről július 21-én kimutatás készült „a Tanács illetve később a Szövetség irodái részére [...] átengedett [...] írógépek[ről]”,¹⁰⁵ ám ez ritkaságszámba ment.

Más osztályokat láthatóan kevésbé izgatott, hogy legalább formálisan átalakultak. A központi tanács szociális osztálya lényegében a volt Pártfogó Irodából jött létre. Ennek ellenére május 5-én belső figyelmeztetést adott ki a Pártfogó Iroda, miszerint sok panasz érkezett a rideg és összecsapott ügyintézésre, melyet „a Pártfogó Iroda presztizsének” óvása érdekében nem tolerálhatnak.¹⁰⁶ Június 30-án a

¹⁰⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_B_150/?pg=65&layout=s, 66.

¹⁰¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_B_150/?pg=12&layout=s, 13.

¹⁰² https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_B_150/?pg=18&layout=s, 19.

¹⁰³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_B_150/?pg=759&layout=s, 760.

¹⁰⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_B_150/?pg=745&layout=s, 746.

¹⁰⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_TC_467/?pg=303&layout=s, 304

¹⁰⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_I_3_6/?pg=422&layout=s, 422-423.

Magyarországi Zsidók Szövetségének Szociális Osztálya beadványt intézett a Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intézőbizottságához, a fejlécen a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája szerepelt.¹⁰⁷ Alapvetően nem lenne meglepő, hogy egy intézmény osztálya beadványt ír a vezetésnek, és akár az is elképzelhető, hogy nem találtak más papírt, azonban a szövegben, mely mentességi igazolványokat kért bizonyos alkalmazottak számára, úgy fogalmaznak, hogy „időközben a Pártfogó Iroda munkájából több [...] munkatársunk kivált”. Július 25-én Salzer Leó kistarcsai őrizetes pro memoriát írt, melyben tisztázta, „Kauders Ferenc volt Pártfogó Irodai megbízott” felkereste rokonait, és ügyében 15 ezer pengőt vett fel. Salzernek láthatóan nem jutott eszébe, hogy Kauderst bármilyen „szociális osztály” tagjaként azonosítsa.¹⁰⁸

Augusztus 21-én Munkácsi Ernő hitközségi – most már tanácsi – főtitkár háromoldalas memorandumot írt Sternnek, elsősorban a tanács tarthatatlan anyagi helyzetéről. A tanács pénzügyi helyzete nem képezi tanulmányunk tárgyát, azonban Munkácsi a szövegben fontos gondolatokat ejtett el a hitközség és a tanács jogi helyzetére vonatkozóan: „A pesti izr. hitközség pénztárából több, mint hárommillió pengő költetett el a Tanács, illetve a Szövetség útján. Ezen összegek felvételére vonatkozóan a jogi helyzet teljesen tisztázatlan, illetőleg a megfelelő jogi alap hiányzott, és egyedül a végszükség és a kényszer maradt. Igaz ugyan, hogy a Szövetség alapszabályaiban van egy olyan rendelkezés, hogy a Szövetség a hitközséget anyagilag igénybe veheti, de ezeket az alapszabályokat még nem hagyták jóvá, és ha jóváhagyják, kérdéses, hogy a jóváhagyás visszamenő hatállyal bír-e [...] Ilyen körülmények között a fenti ügyekben a jogi helyzet sürgősen rendezendő és a kérdés tisztázandó, legalábbis a hitközség előjárósága által. Vitás, hogy a közgyűlés egybehívható-e vagy sem [...] ha közgyűlés [...] hívható egybe [...] [annak] egyedül lenne joga a már felvett összegek jóváhagyására és jövőbeli kiadások eszközlésére [...]”¹⁰⁹ Ezekből kiviláglik a központi tanács sajátos jogállása: használhatta a pesti izraelita hitközség számláit, azokat azonban indoklás nélkül költötte. Alapszabálya nem került jóváhagyásra augusztus végére sem, ráadásul közgyűlés összehívása nélkül nem is lehetett volna jóváhagyni azt. Augusztus 31-én egy Pető Ernő hitközségi elnökhelyettes és tanácstag által szignózott tájékoztató már meg sem próbálta feloldani a dilemmát: mint írta, a pénztár „akár a hitköz-

¹⁰⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_I_3_6/?pg=135&layout=s, 136.

¹⁰⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_I_3_6/?pg=184&layout=s, 185.

¹⁰⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_195_A/?pg=731&layout=s, 732.

ség, akár a Magyarországi Zsidók Szövetsége Intéző Bizottsága” által kiadott utalványt csak akkor fizethet, ha azt a pénzügyi előljáró vagy az elnök szignálta.¹¹⁰ A helyzet láthatóan a nyilas puccs előtti napokig fennállt, október 1-én egy ismeretlen személy fizetési előleg kérésével fordult „a Pesti Izr. Hitközség nagytekintetű előljáráshoz”.¹¹¹

A „hitközség” kifejezés további használatát erősíthette, hogy egyes osztályok egy az egyben hitközségi alkalmazottakkal lettek feltöltve. A Müller Rezső volt bankigazgató alatt működő, körzetekre osztott, hatalmas irodahálózattal rendelkező lakásügyi osztályba alkalmazottak tömegét helyezték át. Erről tanúskodnak a zsidó tanácshoz beadott lakáskérelmek, melyek saját alkalmazottaiktól érkeztek. Lipshitz Májér június 18-i lakáskérélmé szerint „a Pesti Izr. Hitk.-nél rabbi-hitoktató, jelenleg pedig a 107-es körzet vezetője” volt.¹¹² Berger Anna ugyanaznap úgy utalt magára, mint aki „hónapok óta a Pesti Izraelita Hitközség Belvárosi Körzeténél (Zsidó Múzeum) dolgozom, jelenleg pedig a lakásügyekkel foglalkozó IV. kerületi Főközvetnél teljesítek szolgálatot”.¹¹³ Sachs Imréné lakáskérélmében arra utalt, hogy „férje [...] mint a Budai Izr. Hitközség alkalmazotta a Központi Tanács szervezetébe van felvéve”.¹¹⁴ Lényegében szóról-szóra ugyanezt írta magáról Deutsch Lipót.¹¹⁵ Katzburg Mór június 21-én úgy írta alá lakáskérélmét maga és családja számára, mint „a Pesti izr. hitközs. hús és baromfi vizsgálója”.¹¹⁶ Molnár Ernő – neves cionista publicista, egy időben a *Remény* zsidó ifjúsági lap főszerkesztője – hitközségi vallastanár volt, ekkor azonban az érdekében benyújtott lakáskérelem szerint „a 180. körzet vezetője” volt.¹¹⁷ A zsidó tanács takarítónői közös levelet írtak lakáskérélmük ügyében, magukra „hitközségi takarítónökként” utaltak.¹¹⁸ Welkovits Ilona kérvényében azt

¹¹⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_195_A/?pg=794&layout=s, 795.

¹¹¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_TC_467/?pg=237&layout=s, 238.

¹¹² https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=128&layout=s, 129.

¹¹³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=99&layout=s, 100.

¹¹⁴ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=137&layout=s, 138.

¹¹⁵ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=139&layout=s, 140.

¹¹⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=326&layout=s, 327.

¹¹⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=172&layout=s, 173.

¹¹⁸ <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

írta, hogy „a hitközség polgári iskolájában működöm mint tanár 6 éve, azonkívül részben a lakáshivatalban, részben a műszaki osztályon dolgozom jelenleg [...]”.¹¹⁹ Bröder Ábrahám, a Wesselényi utcai volt hitközségi kórház alkalmazottjának kérelmére Bródy Sándor saját kezűleg írta fel, hogy „rég, megbízható alkalmazottunk”.¹²⁰ Egy ismeretlen szerző – valószínűleg körzetvezető – június 23-án nemes egyszerűséggel „a hitközség tisztviselői részére fenntartott” lakásról beszélt.¹²¹ Egyes ügyosztályok korábbi teljes hitközségeket „bekebeleztek”, vagy helyesebben: korábbi teljes hitközségeket ügyosztállyá neveztek ki. A központi tanács ügyosztályainak listáján világosan szerepel, hogy az egyik nemes egyszerűséggel az „ortodox hitközség” nevet viselte.¹²² Hasonlóan külön „ügyosztály” lett a budai hitközség¹²³ és az óbudai hitközség.¹²⁴ A lakásosztály által létrehozott 195-198. körzetek minden bizonnyal a kőbányai izraelita hitközség területét fedték le, ugyanis Erdős Ármin – korábban kőbányai neológ hitközségi elnök, ekkor „elnök, főkörzetvető” – a körzetek nevében, elsősorban korábbi hitközségi eljárások számára kért lakásokat.¹²⁵

Érdekes tény, hogy az őseik hitén megmaradó zsidókat és kitért zsidókat faji alapon tömörítő zsidó tanács továbbra is kirúgással fenyegette kitért alkalmazottait, ráadásul a hitközségi szabályzatra hivatkozva. Július 9-én Stern dörgedelmes körlevelet írt „hitközségünk valamennyi tisztviselőjéhez, alkalmazottjához és önkéntes munkaerőjéhez” (!), mely szerint hírért vette, hogy egyes tisztviselők „magukról megfeledkezvén ősi hitünk megtagadási szándékával foglalkoznak”. Ezért mindenki figyelmét felhívta, hogy „hitközségünk Fegyelmi Szabályzata 64.§-nak e) pontja értelmében szolgálati vétséget követ el az alkalmazott, aki hitehagyottá lesz. Ugyanezen Szolgálati és Fegyelmi Szabályzat 66.§ d) pontja kimondja, hogy ezt

---

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=165&layout=s, 166.

¹¹⁹ <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=243&layout=s, 244.

¹²⁰ <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=332&layout=s, 333.

¹²¹ <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=420&layout=s, 421.

¹²² <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_10_1_Vegyesh/?pg=72&layout=s, 73.

¹²³ <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_10_1_Vegyesh/?pg=76&layout=s, 77.

¹²⁴ <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_10_1_Vegyesh/?pg=78&layout=s, 79.

¹²⁵ <https://library.hungaricana.hu/hu/view/>

ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Lakas/?pg=330&layout=s, 331.

a vétséget a hitközség elbocsátással torolja meg”.¹²⁶ Hasonló levelet kapott augusztus 1-jén Lévy Lajos főorvos, a pesti izraelita hitközség kórházának igazgatója.¹²⁷

Ennél azonban tovább is mentek: Hecht Ede, a zsidó tanács családvédelmi osztályának alkalmazottja kitérés „fontolgatásának” vádjába keveredett, ügyének jegyzőkönyvét augusztus 13-án terjesztették fel a hitközség főtitkárához. Hechtnek végül három nappal később alá kellett írnia egy nyilatkozatot, hogy „jelenleg is az izraelita hitfelekezet tagja vagyok és bármi történjék is, más vallásfelekezetet kötelékébe átlépni sem jelenleg, sem a jövőben nem fogok”. Ügyére ráírta valaki – valószínűleg Vági József hitközségi főügyész –, hogy „nevezetett nyomatékosan figyelmeztetem arra, hogy hitközségi alkalmazottnak még kíváncsiságból sem szabad kitérő tanfolyamra egyszer sem elmennie, mert evvel gyanút kelt maga ellen”. A nyomozás során még egy igazolást is kértek egy olvashatatlan nevű plébánostól arról, hogy Hecht és neje nem jártak-e nála áttérési szándékkal (a pap válasza szerint nem jártak).¹²⁸ Jellemző, hogy egy az ügyre vonatkozó irat szerint Hecht a hitközség családügyi osztályán dolgozott, míg egy másik szerint a vele szemben eljáró ügyész a Magyarországi Zsidók Szövetsége jogügyi osztályán.¹²⁹

A fentiek nem csak arra utalnak, hogy a zsidó tanács továbbra is egy hitközségként tekintett magára, hanem arra is, hogy Stern, amennyiben akarátának érvényt akart adni, a hitközség alapszabályához nyúlt. A központi tanács továbbra is ellátott hitközségi funkciókat. Akárcsak a vidéki hitközségek, a pesti izraelita hitközség elöljárósága is biztonságba helyezte töráit és kegyszereit, nevezetesen az Adriai Biztosító Társulat kőbányai sziklapincéjében.¹³⁰ A temetéseket és esküvőket továbbra is a tanács, Berend Béla volt szigetvári neológ főrabbi tanácstagga avanszálása után egyenesen egy tanácstag látta el. Jellemző, hogy a csongrádi Nagyboldogasszony plébánia plébánosa szeptember 23-án azzal a kérdéssel fordult a központi tanácshoz, hogy egyes csongrádi zsidók – nyilván hátramaradt munkaszolgálatosok – kitérés szándékát lehet-e intézni a központi tanácshoz, mivel

¹²⁶ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_195_A/?pg=262&layout=s, 263.

¹²⁷ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_195_A/?pg=576&layout=s, 577.

¹²⁸ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_195_A/?pg=685&layout=s, 686-689.

¹²⁹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_195_A/?pg=692&layout=s, 690, 693.

¹³⁰ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIrtai_1944_B_147/?pg=130&layout=s, 131.

a településen „izraelita lelkészi hivatal” már nem maradt.¹³¹ A plébános automatikusan a központi tanácsra tekintett a magyarországi zsidó hitélet hivatalos képviselőjeként, és a fentiek tükrében nem is tévedett nagyot.

A községkerületi rendszert láthatóan őszre sem felejtette el a központi tanács. Meglehetősen különös az a szeptember 5-i levél, melyben Rakovkszy Iván vallás- és közoktatásügyi miniszternél akart a központi tanács neológ községkerületi elnökök és helyetteseik számára eljárni. Miután a levél maga is megállapította, hogy „az említett személyeket és családtagjaikat a közelmúltban külföldre szállították [...]”, az irat kormányzói mentességet kért tizenhét vidéki neológ vezetőnek, akik közül ekkorra már mindenki halott volt.¹³² Érthetetlen, hogy az Auschwitzról a legmegengedőbb feltételezések szerint legalább augusztusra értesülő központi tanács miért tett így, vagy hogy mit remélt a külföldi koncentrációs táborokban esetleg még életben lévő hitközségi vezetők számára elérni egy magyarországi mentesítéssel.

Az utolsó ismert irat a központi zsidó tanácstól 1945. március 7-i datálású, a székesfőváros által kibocsátott ételjegyek tárgyában íródott. A címzett nélküli iratnak mindössze a pecsétjéből derül ki, hogy a Magyarországi Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intézőbizottságának Élelmezési Osztálya adta ki.¹³³ A vidéki tanácsok utolsó „életjele” – nem tekintve a háború után hazatérő, s ismét „tanácsokat” alapító közösségeket – egyébiránt 1944 szeptemberéből származik. Érdekfeszítő talányt jelent a levél, melyet szeptember 26-án iktatott a központi tanács, s melyben a huszti zsidó tanács írt deportálás tárgyában.¹³⁴ Ekkorra már mindenhol befejeződött a vidéki deportálás, a huszti hitközség munkára nem szelektált tagjai pedig mind halottak voltak. Megtörténhet, hogy hátramaradt egy kivételezett zsidó, esetleg felelhetett egy munkaszolgálatos, vagy valaki feladhatott a postán egy már megcímezett, de soha el nem küldött levelet – valószínűleg már sosem fogjuk meg tudni.

Konklúzió

Ebben a tanulmányban a zsidó tanácsok létrejöttének kérdését vizsgáltuk 1944 Magyarországon. Mint megállapítottuk, a téma szinte teljességgel ismeretlen terepre viszi a kutatót, hiszen a szakirodalom

¹³¹ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_B_195_A/?pg=943&layout=s, 944.

¹³² https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_8_1_Vegyese/?pg=86&layout=s, 87-90.

¹³³ https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZsidoSzervezetekIratai_1944_D_10_1_Vegyese/?pg=177&layout=s, 178.

¹³⁴ KZST iktatókönyv, 602.

eddig a központi zsidó tanácsra koncentrált, és a vidéki zsidó tanácsok létrejöttének kérdése mindössze néhány alkalommal került említésre a holokauszt-kutatók által. Tanulmányunkban felvázoltuk a német megszállás első napjai során kialakult káoszt. Mint jeleztük, már jóval a központi zsidó tanács és a vidéki hitközség közti kapcsolatfelvétel előtt létrejöttek az első vidéki zsidó tanácsok, elsősorban az ország nyugati felén, német utasításra. Tanulmányunkban először mutattuk be részletesen a regionális zsidó tanácsok (Győr, Székesfehérvár) jelenségét és tevékenységét. A források alapján megállapítottuk, hogy a tanácsok számos néven léteztek, a vizsgált esetekben főleg a korábbi hitközségi struktúrára épültek, és gyakran nem voltak hajlandók tudomásul venni aényt, hogy zsidó tanácsok alakultak. Ugyanez nagyrészt igaz a központi zsidó tanácsra is, mely emberanyag szintjén is nagyrészt a korábbi neológ pesti izraelita hitközségekre, illetve egyéb fővárosi hitközségekre (ortodox, budai, óbudai, kőbányai) épült. A vizsgált forrásokban teljes összevisszaságban használják magukra a különböző szavakat a zsidó tanácsok, továbbra is ellátnak hitéleti funkciókat, és belső levelezésükben a hitközségi szabályzathoz tartják magukat. Megannyi forrás utal a helyzet jogilag ingatag, kaotikus és tisztázatlan helyzetére. Ezen tanulmány talán fő konklúziója, hogy a zsidó tanácsok elsősorban pro forma léteztek, hiszen kapkodva, jogilag kevésbé megalapozottan jöttek létre, és csak rövid ideig álltak fenn a holokauszt során.

